

Dečiji rad u međunarodnom i evropskom pravu**

Ranjivost (osetljivost) dece, zbog njihove nezrelosti i neiskustva, rađa potrebu i u međunarodnom i u nacionalnom pravu da im se obezbede posebne mere zaštite pri zapošljavanju i radu, kako ih njihova ranjivost ne bi dovela u nepovoljan položaj u odnosu na ostatak populacije i onih koji rade. U vezi sa navedenim konsultovani su odabrani relevantni međunarodni i evropski pravni akti. U pravu Srbije i Crne Gore, rad je deci (lica ispod 15 godina života) zabranjen, osim u izuzetnim slučajevima. Izuzetni slučajevi mogu se vezati za praktičnu obuku predviđenu programom obrazovanja škole, rad u okviru učeničkih zadruga, obavljanje određenih aktivnosti u sferi kulture (film, muzika, slikarstvo) i oglašavanja (reklamiranje, manekenstvo). Međutim, u ovim slučajevima nedostaje precizna regulativa u pogledu pravne forme i uslova angažovanja dece. Izostaje i definisanje lakših poslova na kojima deca mogu raditi i uslova pod kojima mogu raditi, u smislu konsultovanih međunarodnih dokumenata. Rad mladih (maloletnici — lica od 15. do 18. godine) je dopušten, na određeni način i pod određenim uslovima u pogledu trajanja radnog vremena (do 35 sati nedeljno), te uz apsolutnu zabranu prekovremnog rada i relativnu zabranu noćnog rada (noćni rad je izuzetno dozvoljen i pod određenim uslovima u pojedinim delatnostima i u slučaju više sile). Mladi ne mogu raditi na opasnim i štetnim poslovima (rad sa štetnim zračenjem, otrovima, kancerogenim materijalima), kao i na teškim poslovima (težak fizički rad, rad pod zemljom, pod vodom, na velikim visinama).

Ključne reči: rad dece i mladih, zabrana rada dece i mladih, zaštita na radu dece i mladih, međunarodne konvencije o dečijem radu, Direktiva EU o zaštiti mladih na radu

-
- * Redovni profesor Univerziteta u Novom Sadu; predavač Fakulteta pravnih nauka Univerziteta Donja Gorica u Podgorici, e-mail: pjovanovic2@gmail.com.
 - ** Ovaj rad sadrži rezultate istraživanja autora na Projektu MAP-16 „Merenje, dizanje svesti i politika uključivanja kako bi se ubrzale radnje protiv dečijeg rada i prinudnog rada“, rađenog pod okriljem Međunarodne organizacije rada, Ženeva, 2019/2020. godine, a takođe prezentovani na međunarodnom savetovanju „Aktuelni izazovi savremenog radnog zakonodavstva“, održanom na Zlatiboru od 15. do 18. septembra, 2021. godine u organizaciji Udruženja za radno pravo i socijalno osiguranje Srbije i objavljeni u zborniku referata sa tog savetovanja *Radno i socijalno pravo* br. 1/2020, str. 21–61, pod naslovom „Ranjivost dece/omladine i mogućnost odnosno zabrana njihovog rada“.

Uvod

Rad dece je tema stara koliko i radno zakonodavstvo, preciznije rečeno, postojanje njihovog rada je iniciralo pojavu radnog zakonodavstva. Ova tema se stalno iznova otvara, uvek obnovljena i aktualizovana novim sadržajima. Prvi propisi u radnom zakonodavstvu u svetu doneti su upravo po ovom pitanju još na samom početku 19. veka (Engleska, 1802. godina — Zakon o dečijem radu). Sada smo na početku 21. veka i još uvek, nakon dva veka, aktuelno je pitanje dečijeg rada. Naravno, promenio se socijalni, ekonomski, politički i pravni format tog pitanja i namera nam je da u ovom radu prikazemo aktuelne međunarodno-pravne koordinate tog pitanja.

Takođe, već tradicionalno, kada su u pitanju deca, ljudi su najosetljiviji i brzo se postiže konsenzus i spremnost da se ona zaštite u svim sferama njihovog života, a posebno u sferi radnog angažovanja. O tome svedoči činjenica da postoji mnoštvo pravnih, strategijskih i socijalno-političkih dokumenata, kako na međunarodnom planu, tako i u nacionalnim okvirima pojedinih država. Mi smo u ovom radu odabrali, po našem mišljenju (i ne samo po našem), najrelevantnije instrumente iz međunarodnog i evropskog prava, u svetlu kojih smo analizirali temu iz naslova.

Po prirodi stvari, postoji potreba da se posebnom zaštitom dece i mladih obezbedi višestruki efekat: zaštititi ih zbog njihove osetljive psihofizičke konstitucije koja je u razvoju (nezrelost); zaštititi ih zbog njima svojstvenih specifičnih rizika (neiskustvo i nesposobnost prepoznavanja opasnosti i rizika koji prate rad); istovremeno omogućiti im da uspešno ostvare svoje pravo i ispune obavezu odgovarajućeg obrazovanja (svakako osnovnog i, eventualno, srednjeg stručnog obrazovanja), a koje im je neophodno za ulazak u svet odraslih i svet rada. Te aspekte potrebe za posebnom zaštitom dece i mladih ne srećemo kod zaštite na radu drugih ranjivih kategorija lica (stari, žene i osobe sa invaliditetom). Kod ovih drugih ranjivih kategorija, ne sreću se višestruki i istovremeno prisutni razlozi potrebe za njihovom posebnom zaštitom na radu (stari se štite zbog starosti koja umanjuje radne sposobnosti i izlaže ih riziku gubitka zaposlenja ili teškog pronalaženja zaposlenja; žene se štite zbog njihove biološke uloge u reprodukciji stanovništva — trudnoća, porođaj, dojenje; osobe sa invaliditetom zbog trajnih promena ili svojstava u zdravstvenom stanju što im otežava rad, zaposlenje i očuvanje zaposlenja).

Aktuelnost pitanja posebne zaštite dece na radu naglašava i činjenica da je upotreba i zloupotreba rada dece i omladine u stalnom porastu (u svetu na ovaj način radi oko 152 miliona dece, a oko 73 miliona radi na opisanim poslovima),¹ naročito u siromašnim regio-

¹ Preuzeto juna 2020. sa: <https://www.ilo.org/ipcc/informationresources/WCMS126870/lang-en/index.htm>.

nima (Afrika, Azija, Latinska Amerika).² Pritom, usled nedostatka stručnih znanja, veština i životnog iskustva, deca pretežno rade na slabo plaćenim i teškim poslovima gde takva znanja i veštine nisu potrebne (poljoprivreda, građevinarstvo, rudarstvo), ili, štaviše, biva-ju zloupotrebljena, iskorišćena i eksploatisana na različite načine (trgovina ljudima, prosjačenje, pornografija, prostitucija, učešće u oružanim konfliktima). Pitanje zaštite dece i omladine na radu redovno i iznova aktuelizuje još i činjenica da postoji širok spektar mogućih aktivnosti dece (prihvatljivih i neprihvatljivih) koji se može tretirati kao „dečiji rad“, jer i ova lica raspolažu odgovarajućom životnom radnom sposobnošću (u skladu sa njihovim psihofizičkim potencijalima). Zapravo, pitanje je koji deo spektra mogućeg rada dece i omladine dopustiti, a koji zabraniti. Dečiji rad može biti sasvim prihvatljiv, čak i poželjan, u smislu socijalizacije i uključivanja deteta u svet koji ga okružuje (rad dece u slobodnom vremenu i rad „za džeparac“ na lakim poslovima itd.). Dakle, iz pravnog ugla gledano, dečiji rad može da ima, u osnovi, dva pravna aspekta: (a) dopušten/dozvoljen dečiji rad; i (b) nedopušten/nedozvoljen dečiji rad. Svrha mnogih međunarodnih i nacionalnih dokumenata je u zaštiti dece od nedopuštenog dečijeg rada. Nedopušteni dečiji rad je svaki onaj rad koji nije u skladu sa relevantnim pravnim pravilima (međunarodnim i nacionalnim), po kojima se jedno dete može zaposliti i raditi, a suprotno od toga je dopušteni rad. Drugim rečima, nedopušteni dečiji rad, po svrsi i načinu na koji se vrši, dovodi do zloupotrebljavanja i eksploatacije deteta, šteti njegovim najboljim interesima (šteti njegovom zdravlju, moralu i obrazovanju). Kako smo već pomenuli, ne

² Siromaštvo je često razlog koji uzrokuje rad dece i mladih van legalnih formi i predstavlja kočnicu u njihovom ličnom razvoju i globalnom razvoju društva u celini. Prema dokumentima OUN (Agenda iz 2015. godine za održivi razvoj do 2030. godine, koja predstavlja nastavak Milenijumske deklaracije UN o ciljevima razvoja za period 2000–2015, (dostupno juna 2020. na: ent.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf), koji među prvim ciljevima navode eliminisanje siromaštva, kao prepreke razvoja, siromašni su svi oni čiji je način života, komfor i dostojanstvo ispod standarda koji se smatraju normalnim u društvu u kojem žive. Prema Milenijumskoj deklaraciji (od ukupno 8 ciljeva) na prvom mestu je „iskorenjivanje ekstremnog siromaštva i gladi“ kroz podciljeve: „smanjenje na pola broja ljudi koji žive sa manje od jednog dolara dnevno; smanjenje na pola broja ljudi koji pate od gladi; povećanje količine hrane za one koji pate od gladi“. U Agendi je nabrojano 17 ciljeva održivog razvoja, među kojima je na 1. mestu „svuda zaustaviti siromaštvo u svim njegovim oblicima“, da niko na svetu ne živi sa manje od 1,25 dolara na dan. Kao oblici siromaštva navode se: beda ili ekstremno siromaštvo (nedostaju sredstva za elementarne lične potrebe — hrana, odeća i stanovanje), relativno siromaštvo (ne postoji nivo životnog standarda u poređenju sa prihvatljivim standardom ostalog stanovništva), pauperizam (masovno siromaštvo, u nekim zemljama ponekad i više od 50% stanovništva ne zadovoljava elementarne životne potrebe), novo siromaštvo (javlja se sedamdesetih godina XX veka, kada se ne može održati postignuti normalni nivo standarda zbog zaduženosti, nemogućnosti plaćanja kredita, nezaposlenosti).

treba svaki rad dece identifikovati kao dečiji rad koji treba eliminirati. Dečiji rad koji se obavlja u skladu sa propisima, te koji ne utiče na zdravlje deteta, njegov lični razvoj i ne ometa njegovo školovanje, generalno se smatra pozitivnim. Dečiji rad koji se želi eliminirati, po ideji koju zastupa MOR, jeste „rad koji deci uskraćuje detinjstvo, njihov potencijal i dostojanstvo i koji je štetan za njihov fizički i mentalni razvoj“.³

Relevantna pravna pravila, u svetlu kojih ćemo posmatrati rad dece i mogućnost odnosno zabranu njihovog rada, tražićemo prevažno u dokumentima Međunarodne organizacije rada (MOR) i Evropske unije (EU). Od dokumenata MOR-a, izdvajamo Konvenciju br. 138 i Preporuku br. 146 o minimalnim godinama starosti za zaposlenje iz 1973. godine⁴ i Konvenciju br. 182 sa Preporukom br. 190 o najgorim oblicima dečijeg rada, iz 1999. godine,⁵ a od dokumenata EU, pre svih, izdvajamo Direktivu 94/33 o zaštiti mladih ljudi na radu iz 1994. godine, kao najrelevantniji pravni akt EU u vezi sa radom i zaštitom na radu dece i mladih.⁶ Ovi međunarodni izvori su nezaobilazni u svojoj komplementarnosti pri razmatranju pravnih pitanja u pogledu dopuštenog i nedopuštenog rada dece i omladine.⁷ Sami dokumenti se međusobno oslanjaju jedan na drugi. Konvencija br. 182 u preambuli sadrži osnovne ciljeve kojima teži, a jedan od ciljeva jeste u dopunjavanju Konvencije koja se odnosi na donju starosnu granicu za zapošljavanje iz 1973. godine (misli se na Konvenciju br. 138). Ove dve konvencije su osnovni instrumenti MOR-a u oblasti dečijeg rada. Međutim, treba navesti da Konvencija br. 138. govori o mogućnostima rada mladih i o nedopuštenom radu van tih mogućnosti, a Konvencija br. 182. o zabrani rada mladih i hitnoj eliminaciji najgorih oblika dečijeg rada (prinudni ili obavezni rad, ropstvo, učešće u oružanim sukobima, prostitucija dece i njihovo učešće u pornografskim predstavama, učešće dece u proizvodnji

³ Preuzeto sa: <http://www.ilo.org/ipecc/facts/lang--en/index.htm>, dostupno juna 2020.

⁴ Konvencija br. 138 o minimalnim godinama starosti za zasnivanje radnog odnosa, „Sl. list SFRJ — Međunarodni ugovori“, br. 14/82.

⁵ Konvencija br. 182 o najgorim oblicima dečijeg rada, „Sl. list SRJ — Međunarodni ugovori“, br. 2/03. Što se tiče istorije bavljenja dečijim radom pod okriljem MOR-a i dokumenata koje je ona donela u vezi sa tim, vidi više: Ricardo Hernandez-Pulido and Tania Caron, Protection of children and young persons, in Fundamental rights at work and international labour standards, International Labour Office, Geneva, 2003, p. 89. Konvencija br. 138 o minimalnim godinama starosti za zasnivanje radnog odnosa, „Sl. list SFRJ — Međunarodni ugovori“, br. 14/82.

Konvencija br. 182 o najgorim oblicima dečijeg rada, „Sl. list SRJ — Međunarodni ugovori“, br. 2/03.

⁶ Council Directive 94/33/EC of 22 June 1994 on the protection of young people at work Official Journal (OJ L 216, 20. 8. 1994, p. 12). Amended by: Directive 2007/30/EC of the European Parliament and of the Council of 20 June 2007 (OJ L 165, 27. 6. 2007, p. 21), Directive 2014/27/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 (OJ L 65, 5. 3. 2014, p. 1).

⁷ Ricardo Hernandez-Pulido and Tania Caron, *cit. delo*, str. 91.

i krijumčarenju droge itd.). Sem toga, za razliku od Konvencije br. 138 koja pretpostavlja postepenu eliminaciju nedopuštenog rada mladih i koja sadrži fleksibilne odredbe za uvažavanje stanja u razvijenim i nerazvijenim zemljama, Konvencija br. 182 uvodi princip nulte tolerancije (netolerancije) određenih oblika dečijeg rada, te zato u čl. 1 predviđa da „svaka članica koja ratifikuje ovu konvenciju preduzima hitne i efikasne mere kako bi obezbedila da se najgori oblici dečijeg rada pod hitno zabrane i eliminišu“. Cilj zabrane ima dva usmerenja: da se deluje preventivno — pro futuro; i da se obezbedi pravni osnov za sankcionisanje zatečenih najgorih oblika dečijeg rada, a sve u pravcu konačnog ishodišta — hitna eliminacija takvog rada. Za ostvarivanje ovih ciljeva i ishodišta preporučuje se zakonodavstvo kao ključni instrument. U Preambuli Direktive 94/33 eksplicitno su navedeni pravni dokumenti od kojih se pošlo i na kojima se ona temelji. Preciznije, u Preambuli se govori o opštim ciljevima kojima se teži, zasnivajući ih na osnovnim načelima i pravnim dokumentima MOR-a i EU. Tako, Direktiva 94/33 oslanja se na načela MOR-a o zaštiti ljudi na radu,⁸ uključujući i ona načela koja se odnose na minimalne godine starosti za zapošljavanje (sadržanim u Konvenciji br. 138). Direktiva se oslanja i na Povelju Zajednice o osnovnim socijalnim pravima radnika iz 1989. godine, u delu koji se odnosi na zaštitu dece i omladine (tačka 20).⁹ U svetlu naše teme, treba imati u vidu i Povelju EU o osnovnim pravima, iz 2000. godine, u smislu odredaba o zabrani rada dece i zaštiti mladih na radu.¹⁰

⁸ Radi se o načelima sadržanim u Filadelfijskoj deklaraciji iz 1944. godine, Konvenciji o bezbednosti i zdravlju na radu br. 155 iz 1981. godine i istoimenoj Preporuci br. 164, Deklaraciji MOR-a o osnovnim principima i pravima na radu iz 1988. godine. Kasnije — 2006. godine, MOR jasno definiše opšta načela za nacionalne politike bezbednosti zdravlja na radu u čl. 3. stav 3. Konvencije br. 187 o promotivnom okviru bezbednosti i zdravlja na radu („Službeni glasnik RS — Međunarodni ugovori“, br. 42/2009). Ta načela su: procena profesionalnih rizika i opasnosti na radu; borba protiv profesionalnih rizika ili opasnosti na izvoru; razvoj nacionalne preventivne kulture bezbednosti i zdravlja na radu, koja uključuje informisanje, konsultovanje i obuku.

⁹ Povelja određuje minimalne godine za rad. Ne dovodeći u pitanje povoljnija pravila, godine starosti za zapošljavanje ne mogu biti niže od godina predviđenih za završetak obaveznog školovanja, a nikako ispod 15 godina, dostupno juna 2020. na: <http://zakon.poslovna.hr/public/povelja-zajednice-o-osnovnim-socijalnim-pravima-radnika/2182/zakoni.aspx>.

¹⁰ Povelja EU o osnovnim pravima (čl. 32) govori o zabrani zapošljavanja dece, a dozvoljeni rad je moguć ukoliko je dete starije od minimalnog uzrasta koji odgovara završetku obaveznog školovanja. U toku zaposlenja, mladi ljudi moraju imati radne uslove koji odgovaraju njihovom životnom uzrastu i biti zaštićeni od ekonomskog eksploatisanja i svakog rada koji može ugroziti njihovu bezbednost, zdravlje ili fizički, mentalni, moralni ili društveni razvoj, ili ometati njihovo školovanje. Dostupno juna 2020. na: https://fer.org.rs/wp-content/uploads/2018/11/POVELJA_O_OSNOVNIM_PRAVIMA_EVROPSKE_UNIJE.pdf.

Akcenat u ovom radu biće dat na sledećim pitanjima: a) ko su deca ?; b) u čemu je njihova ranjivost ? i v) šta je dečiji rad i koje su mogućnosti za takav rad?

1. Pojam deteta

Pojam deteta, u pravnim dokumentima, prevashodno se određuje putem godina života određenog lica, a u zavisnosti od predmeta dokumenta, njegove svrhe i cilja. Pošto su predmeti, svrhe i ciljevi različitih dokumenata — različiti, to su i pojmovi deteta različito po starosnoj dobi određeni. Dopunski ili alternativni kriterijum pri određivanju pojma deteta jeste elementarno obrazovanje, koje se, obično, kao obavezno vezuje za decu. Mi smo pojam deteta u ovom radu posmatrali u svetlu onih dokumenata iz međunarodnog i evropskog prava, koji se po ciljevima i svrhama, najneposrednije vezuju za rad dece i njihovu zaštitu na radu.

1.1. Konvencija MOR-a br. 138

Kao što je rečeno, pojam deteta se različito definiše u međunarodnim i nacionalnim dokumentima, zavisno od cilja koji se želi postići određenim dokumentom.¹¹ Glavni cilj Konvencije br. 138 određen je u čl. 1, gde stoji da „svaka članica za koju je ova konvencija stupila na snagu obavezuje se da će sprovoditi nacionalnu politiku čiji je cilj da se osigura efektivno ukidanje rada dece (misli se — nedopuštenog rada, prim. P. J.), te da se progresivno pomeraju minimalne godine starosti za zasnivanje radnog odnosa ili rada u skladu sa potpunim fizičkim i mentalnim razvojem omladine“ (podvukao P J). Dakle, prvo, ako je cilj ukidanje i zabrana rada dece, kroz propisivanje minimalnih godina starosti za zasnivanje radnog odnosa, onda osobe koje su navršile propisane minimalne godine za zaposlenje nisu deca, jer je tim osobama dopušten rad. Drugo, ako Konvencija predviđa progresivno pomeranje minimalnih godina za zaposlenje, u skladu sa fizičkim i mentalnim razvojem omladine, onda se i pojam deteta „pomera“ u tom pravcu. U svakom slučaju, osobe koje su zaposlene

¹¹ Međunarodni dokumenti, koji posredno ili neposredno, govore o zaštiti dece u vezi rada i njihovog ekonomskog iskorišćavanja, pod detetom (oba roda) podrazumevaju lica mlađa od 18 godina i ne određuju donju granicu kada detinjstvo počinje (npr. Konvencija UN o pravima deteta, čl. 1, „Službeni list SFRJ“ — Međunarodni ugovori, br. 15/1990. i „Službeni list SRJ — Međunarodni ugovori“, br. 4/1996. i 2/1997; Konvencija MOR-a br. 182 o zabrani najgorih oblika dečijeg rada, čl. 2; Protokol za prevenciju, suzbijanje, i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima (čl. 3), „Službeni list SRJ“ — Međunarodni ugovori, br. 6/2001. Primer dobrog rešenja: Prema Prednacrtu zakona o pravima deteta i Zaštitniku prava deteta (čl. 2), dete je „svako ljudsko biće od rođenja do navršelih 18 godina. Osoba mlađa od 18 godina zadržava status deteta i ostvaruje prava po ovom Zakonu bez obzira na sticanje posebnih prava i obaveza na osnovu drugih zakona i odluka nadležnih organa, uvek kada je to u njegovom/njenom najboljem interesu“.

i nalaze se u radnom odnosu nisu deca (rad dece je zabranjen u formi radnog odnosa), već omladina (čiji je takav rad dozvoljen) i čije se godine u pogledu zaposlenja i zaštite na radu, takođe, progresivno pomeraju u skladu sa njihovim fizičkim i mentalnim razvojem.

1.2. Konvencija MOR-a br. 182

U Konvenciji MOR-a br. 182 o najgorim oblicima dečijeg rada nabrojani su najgori oblici dečijeg rada koji su strogo zabranjeni i koje svaka zemlja članica MOR-a treba hitno da eliminiše, nakon njene ratifikacije.¹² Za svrhe Konvencije br. 182 (čl. 2), izraz dete odnosi se na sva lica mlađa od 18 godina (donja granica starosti nije data). Ovo korespondira sa navedenim dokumentima na koje se u Preambuli poziva Konvencija br. 182 (istim licima Konvencija br. 138 zabranjuje rad na teškim i opasnim poslovima, gde svakako spadaju i najgori oblici dečijeg rada, te istim licima obezbeđuje odgovarajuću zaštitu i Konvencija UN o pravima deteta).

Ista lica u propisima Srbije i Crne Gore (pre svega u radnom zakonodavstvu) uživaju posebnu zaštitu u smislu zabrane rada na teškim i poslovima opasnim po njihovo zdravlje i život, kako je napred pomenuto. Što se tiče eliminacije najgorih oblika dečijeg rada, treba ukratko navesti sledeće. Naime, u Preporuci br. 190 (Poglavlje III, stavovi od 5 do 16) sadržano je više konkretnih smernica šta bi države trebalo da preduzmu u naporima eliminacije najgorih oblika dečijeg rada. U našim propisima, strateškim i akcionim dokumentima, neke od tih smernica su precizno i jasno implementirane, a neke bi se mogle implementirati ili dograditi. Na primer, što se tiče sugestije iz stava 12. Preporuke, da se određeni najgori oblici dečijeg rada predvide kao krivična dela (svi oblici ropstva, učešće dece u prostituciji, prozvodnji pornografije ili droge itd.), ona je u potpunosti implementirana kroz odgovarajuće odredbe krivičnog zakonodavstva. Međutim, postoje sugestije koje bi trebalo preciznije razraditi ili ugraditi

¹² Prema čl. 3 Konvencije br. 182, najgori oblici dečijeg rada su: svi oblici ropstva ili običaja sličnih ropstvu, kao što su prodaja i krijumčarenje dece, dužničko ropstvo i kmetstvo i prinudni ili obavezni rad, uključujući prinudno ili obavezno regrutovanje dece za učešće u oružanim sukobima; korišćenje, nabavljanje ili nuđenje deteta radi prostitucije, proizvodnje pornografije ili za pornografske predstave; korišćenje, nabavljanje ili nuđenje deteta za nedozvoljene aktivnosti, naročito za proizvodnju i krijumčarenje droge onako kako su definisane relevantnim međunarodnim ugovorima; rad koji je, po svojoj prirodi ili okolnostima u kojima se obavlja, verovatno štetan po zdravlje, bezbednost ili moral dece. Najgori oblici dečijeg rada obuhvaćeni su (definisani) i drugim međunarodnim dokumentima, kao što su: Konvencija MOR-a br. 29 o prinudnom radu iz 1930. godine („Službene novine Kraljevine Jugoslavije“, br. 297-CXI/I, 1932, koju je Srbija potvrdila 24. novembra 2000. godine); Konvencija MOR-a br. 105. o ukidanju prinudnog rada („Službeni list SRJ — Međunarodni ugovori“, br. 13/2002, koju je Srbija potvrdila 10. jula 2003. godine); Konvencija o ropstvu Društva naroda iz 1926. godine i Dopunska konvencija UN o ukidanju ropstva, trgovine robljem i ustanova i prakse sličnih ropstvu iz 1956. godine („Službeni list FNRJ — Međunarodni ugovori“, br. 7/1958).

u naša dokumenta sa jasnim navođenjem organa ili lica koja će biti odgovorna (i vrstu odgovornosti — krivičnu, administrativnu, građansku) u slučaju nepoštovanja tih dokumenata.¹³ To su sugestije koje se odnose na: sakupljanje i redovno ažuriranje detaljnih informacija i statističkih podataka o prirodi i stepenu dečijeg rada, naročito najgorih oblika, kao i podataka o kršenju nacionalnih odredaba u vezi sa zabranom najgorih oblika dečijeg rada, uz poštovanje prava na privatnost, te unaprediti sistem identifikacije, zaštite i podrške žrtava (stav 5, tačke 1, 2 i 3 Preporuke br. 190); unaprediti forme neposredne saradnje nadležnih državnih organa međusobno (na nacionalnom i lokalnim nivoima) i sa socijalnim partnerima, te sa međunarodnim institucijama i drugim državama (u prikupljanju i razmeni informacija o kršenju pravila o zabrani dečijeg rada, otkrivanju i gonjenju inkriminiranih lica (čl. 8. Konvencije br. 182 i tačke od 7 do 11 Preporuke);¹⁴ da se obezbedi poseban nadzor nad poslodavcima koji su koristili najgore oblike dečijeg rada, te u slučaju upornog kršenja pravila predvideti mogućnost privremenog ili trajnog oduzimanja dozvole za rad takvim poslodavcima (stav 5/14 Preporuke): da se obezbedi permanentna obuka članova poslodavačkih i radničkih organizacija o zabrani dečijeg rada, inspektora i organa za održavanje reda i mira (stav 15 tačke (b) i (c) Preporuke), što je delimično obezbeđeno, ali je još uvek prisutna „neravnomerna obučenost i senzibilisanost stručnjaka koji rade na prevenciji, zaštiti žrtava i suzbijanju trgovine ljudima“;¹⁵ da se obezbedi publicitet najboljim praksama za ukidanje dečijeg rada, informisanje, uticanje na emocije i mobilisanje šire javnosti (stav 15. tačke (h) i (a) Preporuke);¹⁶ unaprediti konkretne mere (po potrebi vremenski oročene) za izdvajanje dece iz situacija najgorih oblika rada, njihovu rehabilitaciju i socijalnu integraciju,¹⁷ te za osnovno i stručno obrazovanje, uz tripartitne konsultacije i

¹³ Na primer, shodno Strategiji prevencije i suzbijanja trgovine ljudima, posebno ženama i decom i zaštite žrtava 2017–2022. godne („Sl. gl. RS“, br. 77/2017, tačka 4), institucija nacionalnog izvestioca za problem trgovine ljudima nije uspostavljena.

¹⁴ U stavu 15 tačka (d) Preporuke br. 190 sugerise se obezbeđivanje sudskog procesuiranja u matičnoj zemlji državljanina te zemlje koji je počinio krivično delo u vezi zabrane dečijeg rada, shodno njenim nacionalnim odredbama, u nekoj drugoj zemlji.

¹⁵ Iskaz pod navodnicima preuzet iz Strategije prevencije i suzbijanja trgovine ljudima, posebno ženama i decom i zaštite žrtava 2017–2022, tačka 4.

¹⁶ Prema Strategiji prevencije i suzbijanja trgovine ljudima, posebno ženama i decom i zaštite žrtava (tačka 4), „nije dovoljno razvijena svest zaposlenih u nadležnim organima i organima lokalne samouprave, stručnjaka, građana i medija o problemu iskorišćavanja dece i odraslih u prosjačenju sa elementima eksploatacije i trgovine ljudima“.

¹⁷ Komitet eksperata MOR-a u svojim komentarima naših izveštaja o sprovođenju Konvencije br. 182 insistira na zahtevu da se dostavljaju informacije o identifikaciji lica mladih od 18 godina zahvaćenih najgorim oblicima dečijeg rada, kojima je pružena podrška, te koliko god je to moguće informacije treba raščlaniti po polu i starosti. (dostupno juna 2020. na: <https://>

uzimanje u obzir stavova drugih zainteresovanih grupa i organizacija (čl. 7 (2) (a), (c), (d) Konvencije br. 182 i stav 2. Preporuke br. 190).

1.3. Direktiva EU br. 94/33

U svetlu Direktive br. 94/33 (čl. 3): mlada osoba podrazumeva svaku osobu mlađu od 18 godina koja ima ugovor o radu ili koja je u radnom odnosu, u skladu sa nacionalnim pravom (šire tumačiti u smislu da se ovaj pojam odnosi na sve mlade koji su na bilo koji način radno angažovani, u skladu sa nacionalnim propisima — prim. P. J.); dete podrazumeva svaku mladu osobu mlađu od 15 godina ili koja je još uvek u toku obaveznog redovnog školovanja, u skladu sa nacionalnim propisima; adolescent podrazumeva mladu osobu od 15 godina do 18 godina života, koja više nije na obaveznom redovnom školovanju, prema nacionalnim propisima.

Pojam deteta jasno je određen sa dva alternativna elementa: dete je osoba mlađa od 15 godina; ili dete je mlada osoba koja je još uvek na obaveznom redovnom školovanju iako je navršila 15 godina. Ovakvo pojmovno određenje deteta je dobro postavljeno, jer jednako vrednuje dva glavna razloga zbog kojih se deca štite od dečijeg rada: uvažava se činjenica da su deca do 15. godine „posebno ranjiva“ (zbog razloga napred navedenih); i uvažava se potreba da deca treba da završe bar obavezno (osnovno) obrazovanje kako bi se lakše uključila u svet rada i druge sfere života, kao aktivni i produktivni članovi društva na opštu i svoju ličnu korist. Po pravilu, deca treba da idu u školu, a ne na posao.

Navedena kategorizacija mladih nije predviđena u našim propisima koji regulišu rad i zaštitu na radu, ali smatramo je oportunistički ne samo radi terminološko-pojmovnog usaglašavanja sa Direktivom br. 94/33, već i radi preciznijeg i adekvatnijeg regulisanja pojedinih mera zaštite predviđenih u ovoj Direktivi, a koje su vezane za navedenu kategorizaciju mladih.

2. Ranjivost dece

Pojam ranjivosti dece nije eksplicite određen u međunarodnim dokumentima koje smo ovde konsultovali, niti u našim propisima, osim posredno u Direktivi EU br. 94/33 (čl. 7 stav 1), na osnovu koje bi se moglo reći da je ranjivost dece i mladih takvo njihovo svojstvo koje nastaje usled nedostatka iskustva, odsustva svesti o postojećim ili potencijalnim rizicima, ili usled činjenice da oni nisu još potpuno sazreli. Posledica toge jeste da su deca i mladi ljudi izloženi specifičnim rizicima za njihovu sigurnost, zdravlje i razvoj, a države se obavezuju da ih zaštite od takvih rizika. Ta zaštita bi se ogledala u tome što države treba da: 1) zabrane rad dece; 2) zabrane rad adolescenata, odnosno mladih od 15 do 18 godina na određenim

www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:13100:0::NO:13100:P13100_COMMENT_ID:2700587).

poslovima (teški i opasni poslovi); 3) da izuzetno dozvole rad dece i urede uslove za njihov rad i zaštitu na radu. Ove obaveze država posebno su naglašene činjeničnim stanjem da u svakom društvu, pa i u našem, a naročito u nerazvijenim i siromašnim zemljama, postoji potreba, uzrokovana socijalnim, ekonomskim i vaspitno-obrazovnim razlozima, da deca rade, te Konvencija MOR-a br. 138 i Direktiva EU br. 94/33 dopuštaju mogućnost dečijeg rada, tj. odstupanja od principa zabrane dečijeg rada. Naše pravo ne predviđa takvu mogućnost, iako se u praksi srećemo sa radom dece — što rađa društvenu potrebu da se rad dece pravno reguliše, kako bi se njihov rad učinio pravno vidljivim i izvukao iz zone „rada na crno“ u kojoj su ona podvrgnuta zapravo radnoj eksploataciji i nalaze se izvan domašaja „radara inspekcijuskog nadzora“, jer inspekcija nema pravnu platformu sa koje bi mogla da deluje.

Riječ je o realnom pravnom izazovu za savremeno radno zakonodavstvo i Srbije i Crne Gore. Istina, radna zakonodavstva naših zemalja su u velikoj meri udovoljila nekim zahtevima, prvo — da se zabrani rad dece (određena je starosna dob — 15 godina, ispod koje se ne može zasnovati radni odnos, ali ostaje otvorenim pitanje uređivanja starosnih granica za ostale vrste radnog angažovanja (van radnog odnosa) u okviru kojih se obično i često deca angažuju, te imamo šarenilo propisa koje je teško primenljivo i koje ne obezbeđuje adekvatnu zaštitu na radu (subsidijarno se moraju koristiti odredbe propisa iz oblasti obligacionog prava, porodičnog prava, sportskog prava, prava obrazovanja i vaspitanja, prava reklamiranja i oglašavačkih delatnosti, prava iz sfere kulture (film, muzika, slikarstvo itd.). Takođe, na zadovoljavajući način odgovorili smo i na zahtev da se rad adolescenata i mladih (lica od 15 do 18 godina, koja više nisu na obaveznom školovanju), zabrani na teškim i opasnim poslovima, odnosno rad pod posebnim uslovima. Dakle, ostaje kao izazov da se reguliše mogućnost rada dece ispod 15 godina, odnosno mladih lica koja su još uvek na obaveznom školovanju.

3. Pojam dečijeg rada i mogućnosti takvog rada

U literaturi se sreću različiti pristupi konceptu *dečijeg rada i zaštite dece od dečijeg rada*,¹⁸ ali u smislu navedenih međunarodnih pravnih dokumenata, po našem mišljenju, pod dečijim radom (koji se javlja kao dopušten ili nedopušten) može se podrazumevati onaj rad koji se vrši (vremenski određeno ili neodređeno) u odnosu pripadnosti ili zavisnosti (statusne, pravne, faktičke ili ekonomske) prema nekoj

¹⁸ Vidi: Ricardo Hernandez-Pulido and Tania Caron, *cit. delo*, str. 89; Roger Blanpain, *European Labour Law*, Kluwer Law International, The Hague, London, Boston, 2000, p. 282; International Labour Organization, *Poslodavci i dečiji rad*, Priština, 2009; Nevena Vučković Šahović, *Eksploatacija dece*, Centar za prava deteta, Beograd, 2006, str. 16 i dalje; Slobodanka Konstantinović-Vilić i grupa autora, *Deca i odgovorna država*, Društo za zaštitu i unapređenje mentalnog zdravlja dece i omladine, Niš, 2010, str. 6 i dalje.

zajednici, organizaciji ili licu po čijim nalogima ili pod čijim nadzorom se vrši, sa odgovarajućom (ciljnom) interesnom svrshodnošću ili ekonomskom motivacijom.

Pod zaštitom dece kod dopuštenog rada podrazumevaju se posebni uslovi i mere pod kojima deca mogu da rade (zaštita njihovog ukupnog integriteta i sprečavanje radne eksploatacije),¹⁹ a kod nedopuštenog rada podrazumevaju se mere prevencije da ne dođe do takvog rada, ili (ako dođe) mere sankcionisanja onih koji organizuju takav rad i mere rehabilitacije dece koja su vršila takav rad.

3.1. *Mogućnost rada i zabrana rada dece*

Zabrana rada dece/omladine odnosi se na sve slučajeve koji se ne mogu podvesti pod pravila koja govore o mogućnosti njihovog rada.

3.1.1. *Konvencija MOR-a br. 138*

Konvencijom br. 138 čl. 2 stav 3 je predviđeno da minimalne godine starosti za prijem u radni odnos ili na rad na čitavoj teritoriji jedne zemlje i na prevoznim sredstvima registrovanim na njenoj teritoriji (brodovi i druga sredstva prevoza), bez obzira na zanimanje, ne treba da budu ispod godina starosti završavanja obaveznog školovanja i, u svakom slučaju, *nikako ispod 15 godina*.²⁰

Ovaj opšti uslov za zasnivanje radnog odnosa, dakle, podrazumeva dva zahteva: prvo, da zaposlenje ne ometa završavanje obaveznog (elementarnog) školovanja, u skladu sa nacionalnim propisima; i drugo, da se zaposlenje nikako ne može dopustiti ispod 15 godina

¹⁹ Moglo bi se reći da radna eksploatacija predstavlja odnos u kome se radno angažuje lice u osetljivom položaju sa ciljem iskorišćavanja njegovog rada za ostvarivanja ekonomske koristi, a što se ogleda kroz uslove (manje-više nestandardne) pod kojima to lice radi, a naročito kroz novčanu naknadu koju ostvaruje (manje-više umanjenu u odnosu na standardnu za određeni posao). Prema Pravilniku o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje („Sl. glasnik RS“, br. 46/2019), kao oblik nasilja i zlostavljanja deteta i učenika tretira se i njihova eksploatacija — „eksploatacija je rad koji nije u najboljem interesu deteta i učenika, a u korist je drugog lica, ustanove ili organizacije“. Eksploatacija može da ima za posledicu ugrožavanje fizičkog i mentalnog zdravlja, moralnog, socijalnog i emocionalnog razvoja deteta i učenika, njegovu ekonomsku zavisnost, uskraćivanje prava na obrazovanje i slobodu izbora. Protiv eksploatacije deteta predviđene su odgovarajuće mere prevencije i zaštite koje ustanove (timovi za zaštitu u predškolskim ustanovama, osnovnim i srednjim školama i domovima učenika) preduzimaju, u skladu sa programom zaštite od nasilja i zlostavljanja.

²⁰ Takođe, prema čl. 32 stav 2 Konvencije UN o pravima deteta („Sl. list SFRJ — Međunarodni ugovori“, br. 15/90. i „Sl. list SRJ — Međunarodni ugovori“, br. 4/96 i 2/97), države članice treba uredi minimalnu starost za zapošljavanje, regulišu radno vreme i uslove rada dece i odrede odgovarajuće kazne ili druge sankcije, kako bi se osigurala efikasna primena oederedaba o zaštiti dece od ekonomske eksploatacije i rada na poslu koji može biti opasan ili ometati obrazovanje deteta ili štetiti njegovom zdravlju, odnosno njegovom fizičkom, mentalnom, duhovnom, moralnom i socijalnom razvoju.

života, bez obzira koliko traje obavezno školovanje po nacionalnim propisima, zbog „ranjivosti“ dece.

Navedeni starosni minimum za zaposlenje, treba šire (ciljno) tumači u smislu Konvencije br. 138, tj. da on važi za svaku vrstu svrshodnog rada (rad kroz radni odnos i rad za poslodavca van radnog odnosa, rad za sopstveni račun itd.).

Tabela o minimalnim godinama života za zaposlenje i rad u smislu Konvencije br. 138

Opšti uslov za zaposlenje i rad na svim poslovima	Ne pre okončanja obaveznog (osnovnog) školovanja, a u svakom slučaju ne pre 15. godine. U nedovoljno razvijenim zemljama ne pre 14. godine
Na teškim i opasnim poslovima koji mogu ugroziti sigurnost, zdravlje i moral	Navršenih 18 godina i u razvijenim i u nerazvijenim zemljama. Izuzetno, da je lice navršilo 16 godina uz uslov da su zdravlje, sigurnost i moral potpuno zaštićeni i da je završilo odgovarajuću školu, odnosno da je stručno osposobljeno u odgovarajućoj grani delatnosti.
Na lakim poslovima	Od 13 do 15 godina
Na lakim poslovima	Ako je lice navršilo 15 godina, a nije okončalo osnovno školovanje
Učešće u umetničkim, reklamnim, naučnim, obrazovnim i sl. manifestacijama	Može ispod 15 godina, određenih pojedinačnom dozvolom nadležnog organa
Rad (obuka) dece i omladine u školama za opšte i stručno obrazovanje, u ustanovama i preduzećima u skladu sa odobrenim programom	Navršenih 14 godina

Treba podvući da propisani minimum godina starosti za radno angažovanje, nakon ratifikacije Konvencije br. 138 ne može se kasnije snižavati, već samo podizati (uz odgovarajuće obaveštavanje generalnog direktora Međunarodnog biroa rada, shodno čl. 2 stav 2 Konvencije). Konvencija predviđa izuzetke od navedenog opšteg uslova za zasnivanje radnog odnosa, u smislu odstupanja od oba zahteva: (a) 15 godina života; i (b) završavanje obaveznog školovanja.

Prvo, prema čl. 2 stav 4 Konvencije br. 138, zemlje članice čije su privredene i obrazovne mogućnosti nedovoljno razvijene, mogu da kao početne minimalne godine starosti preciziraju 14 godina, pod uslovima predviđenim u stavu 5 istog člana (u početnoj fazi primene Konvencije). U Srbiji nije predviđen ovakav izuzetak, niti, po našem mišljenju, postoje razlozi za to, pošto Srbija ne spada u kategoriju zemalja za koju se vezuje ovakva mogućnost (zemlje čije su privredne, obrazovne i administrativne mogućnosti nedovoljno razvijene). Iz istih razloga nisu predviđena ni ograničenja u pogledu primene ove konvencije u smislu čl. 5, tj. nisu pojedini privredni sektori, grane i delatnosti izuzete od njene primene. Čak i one zemlje koje su predvidele izuzetke, u svakom slučaju su dužne da navedeno

pravilo o minimalnim godinama starosti za rad primenjuju u rudnicima, kamenolomima, građevinarstvu itd., osim kod proizvodnje na porodičnim malim posedima za lokalnu potrošnju i gde se ne zapošljavaju radnici.

Drugo, prema čl. 4 Konvencije br. 138 može se odstupiti od navedenih pravila u pogledu godina za zaposlenje, uz navođenje vrsta zaposlenja (profesija) ili rada u čijoj se primeni javljaju posebni i značajni problemi, osim kada su u pitanju pravila o zapošljavanju na opasnim poslovima u smislu čl. 3 Konvencije. Takođe, prema čl. 7 stav 1 Konvencije br. 138, propisima može da se dozvoli zapošljavanje osobama od 13 do 15 godina na lakšim radovima koji: (a) nisu štetni za njihovo zdravlje ili razvoj; i (b) ne idu na štetu njihovog pohađanja škole, njihovog učešća u programima profesionalne orijentacije ili obuke koje je odobrio nadležni organ ili njihove sposobnosti da prate određenu nastavu. U Srbiji propisima nisu predviđeni ovakvi izuzeci.

Treće, prema čl. 7 stav 2 Konvencije br. 138, nacionalnim propisima se može dopustiti zapošljavanje licima koja imaju najmanje 15 godina, a još nisu završila obavezno školovanje, pod istim uslovima pod kojima mogu raditi osobe od 13 do 15 godina u smislu čl. 7 stav 1. U Srbiji je ova mogućnost načelno predviđena kroz pravilo da je opšti uslov za zasnivanje radnog odnosa 15 godina starosti i pravila o uslovima pod kojima se maloletna lica mogu zapošljavati. Međutim, njeno preciznije pravno određenje bi trebalo vezati za sledeće uslove: (a) predvideti aktivnosti i poslove koji se mogu smatrati lakšim radovima; (b) predvideti broj radnih sati i druge uslove pod kojima se može izvršavati ovakav rad (saglasnost roditelja i nadležnog zdravstvenog organa, periodične lekarske preglede); i (v) predvideti obavezu poslodavca da vodi evidenciju o svakom zaposlenom (ime i prezime, godina rođenja, mesto stanovanja, poslove koje je obavljao ranije i koje obavlja trenutno itd). Sem toga, treba predvideti i to da rad lica koje je navršilo 15 godina, a nije završilo osnovno školovanje, ne ometa njegov nastavak osnovnog obrazovanja do 17. godine života, ako se učenik za to opredeli, ili ne ometa njegovo dalje obrazovanje po programu funkcionalnog obrazovanja odraslih — do 21. godine života (u smislu čl. 30 stav 10 i 11 Zakona o osnovnom obrazovanju i vaspitanju).²¹

Četvrto, prema čl. 8. stav 1 i 2 Konvencije br. 138, nacionalnim propisima može se predvideti izuzetak od opšteg uslova za zapošljavanje, u pogledu rada u svrhe kao što je učešće u umetničkim manifestacijama, ili manifestacijama u interesu nauke, obrazovanja,

²¹ U nekim bivšim republikama SFR Jugoslavije (Hrvatska, Crna Gora), radno zakonodavstvo zabranjuje zapošljavanje lica koja su navršila 15 godina ukoliko se još uvek nalaze u procesu osnovnog obrazovanja, shodno nacionalnim propisima.

komercijalnog ili nekomercijalnog manekenstva i drugih vidova istupanja.²² Dakle, ovaj izuzetak se tiče radnog angažovanja dece ispod 15 godina, na navedenim poslovima. Izuzetak je moguće predvideti, pod uslovima iz stava 2 čl. 8 Konvencije: (a) odrediti nadležni organ koji će izdavati dozvole za pojedinačne slučajeve rada; (b) tako izdatim dozvolama ograničiti broj radnih sati; i (v) propisati minimalne godine i druge uslove — saglasnost i nadzor roditelja pod kojima je, shodno određenom poslu, takav rad moguć. Našim propisima ovakav izuzetak nije predviđen, ali u praksi se sreću slučajevi angažovanja dece, na primer, u umetničkim manifestacijama (snimanje filmova). U svojim komentarima na izveštaje Srbije o sprovođenju Konvencije br. 138, Komitet eksperata MOR-a je zahtevao da se navede preciznije da li i koliko dece mlađe od 15 godina učestvuje u umetničkim performansima, te podseća da čl. 8. Konvencije predviđa mogućnost uspostavljanja sistema individualnih dozvola za angažovanje dece mlađe od opšteg minimuma za njihov rad.²³ Ove okolnosti rađaju potrebu da se navedeno pitanje preciznije uredi zakonom (vodeći računa i o odredbama Direktive EU br. 94/33 čl. 5 — rad dece u kulturnim i sličnim aktivnostima), u smislu radnog angažovanja dece bez zaposlenja, odnosno bez zasnivanja radnog odnosa. Sem toga, postoji potreba usaglašavanja našeg zakonodavstva sa Direktivom EU br. 94/33, koja u čl. 4 govori o mogućim izuzecima od principa zabrane dečijeg rada.

Peto, prema čl. 6 Konvencije br. 138, odredbe u vezi sa minimalnim godinama starosti za rad neće se primenjivati na rad koji obavljaju deca i omladina u školama za opšte ili stručno obrazovanje, kao i u drugim ustanovama za obuku, odnosno na rad kod poslodavaca, kada se taj rad obavlja u skladu sa uslovima koje je propisao nadležni organ. Uslovi za ovakav rad su: (a) da je taj rad deo obrazovanja ili obuke za koje škola (ili druga ustanova) ima odgovarajuće odobrenje (ili akreditaciju) nadležnih organa; (b) da je rad kod poslodavca predviđen kao deo javnog programa obrazovanja (kombinovani program obrazovanja i radne prakse), pod uslovom da se propisom za taj rad utvrde minimalne godine starosti — 14 godina. Učenik i poslodavac su u specifičnom pravnom odnosu koji se definiše ugovorom o učenju kroz rad. Što se tiče zaštite na radu učenika, primenjuje se isti koncept zaštite koji važi i za zaposlene maloletnike kod tog poslodavca, s tim što ovde važi i dodatna zaštita od specifičnih rizika, uzrokovanih posebnom ranjivošću dece, prilikom stručnog obrazovanja uz rad. Ovu dodatnu zaštitu dece na radu treba definisati pravilnikom o proceni rizika na radu kod poslodavca.

²² Takođe, prema čl. 31 stav 2 Konvencije o pravima deteta, države članice treba da poštuju i unapređuju pravo deteta (lica ispod 18 godina) na puno učešće u kulturnom i umetničkom životu i da podstiču pružanje odgovarajućih i jednaka mogućnosti za kulturne, umetničke, rekreativne i slobodne aktivnosti.

²³ Dostupno juna 2020. na: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:13100:0::NO:13100:P13100_COMMENT_ID:2316541.

Šesto, prema Konvenciji br. 138 čl. 3 stavovi 1 i 2 mogu se utvrditi izuzeci od opšteg parvila u pogledu godina starosti za zapošljavanje i rad (15 godina), i u pravcu podizanja tih godina. U smislu ove odredbe, minimalne godine starosti za zasnivanje bilo koje vrste radnog odnosa ili rada koji po karakteru ili okolnostima u kojima se obavlja može ugroziti zdravlje, sigurnost ili moral mladih, ne treba da budu ispod 18 godina. Teške i opasne poslove treba utvrditi propisima zakonodavne ili izvršne vlasti, uz konsultovanje zainteresovanih organizacija poslodavaca i zaposlenih.²⁴ Zakonom o radu u čl. 84 je predviđeno da zaposleni mlađi od 18 godina ne može da radi: 1) na poslovima na kojima se obavlja naročito težak fizički rad, rad pod zemljom, pod vodom; 2) na poslovima koji uključuju izlaganje štetnom zračenju ili sredstvima koja su otrovna, kancerogena ili koja prouzrokuju nasledna oboljenja, kao i rizik po zdravlje zbog hladnoće, toplote, buke ili vibracije; 3) na poslovima koji bi, na osnovu nalaza nadležnog zdravstvenog organa, mogli štetno i sa povećanim rizikom da utiču na njegovo zdravlje i život s obzirom na njegove psihofizičke sposobnosti. Dakle, svaki zaposleni mlađi od 18 godina (bezuslovno) ne može da radi na poslovima pod 1) i pod 2) zbog težine i prirode tih poslova — apsolutna zaštita. Na istim poslovima, zaposleni između navršene 18. i 21. godine mogu da rade samo na osnovu nalaza nadležnog zdravstvenog organa kojim se utvrđuje da takav rad nije štetan za njihovo zdravlje — relativna zaštita (čl. 85 Zakona o radu). Na poslovima pod 3) ne mogu da rade samo oni mlađi od 18 godina kojima, zbog njihovih ličnih psihofizičkih sposobnosti i po mišljenju lekara, takav rad može škoditi — relativna zaštita. Sem toga, propisano je (čl. 87 i 88 Zakona o radu) da puno radno vreme zaposlenog mlađeg od 18 godina ne može da bude duže od 35 časova nedeljno (za punoletne je 40 časova); da je za njih zabranjen prekovremeni rad, noćni rad — rad u vremenu od 22 časa do 6 časova narednog dana (sem izuzetno), i pre raspodela radnog vremena (da shodno prirodi posla u jednom delu godine rade duže od svog punog radnog vremena, a u drugom delu godine kraće). Navedena zakonska rešenja zaštite mladih ispod 18 godina su u potpunosti u duhu odredaba Konvencije br. 138.²⁵ Na-

²⁴ Uredbom o utvrđivanju opasnog rada za decu u Srbiji određen je pojam opasnog rada za decu kao rada „koji je verovatno štetan po zdravlje, bezbednost ili moral dece, izlaže ih štetnosti, obavlja se u okviru opasnih okolnosti ili opasnih delatnosti za decu“, te sačinjen je spisak: štetnosti (fizičke i hemijske — visoka i niska temperatura, teški fizički ili psihički napori, buka, jonizujuće zračenje itd.); opasnih okolnosti (prekovremeni rad, rad na saobraćajnicama i sa opasnim mašinama, u skućenim prostorima, rad na visini, dubini, rad u nefiziološkom položaju); i opasnih delatnosti (rudarstvo, seča drveta i delatnosti u vezi sa šumarstvom, skupljanje opasnog otpada, njegov tretman i odlaganje itd.).

²⁵ Istina, Konvencija br. 138 nije primarno namenjena zaštiti omladine s obzirom na uslove rada u toku zaposlenja. Sadrži malo odredaba o tome. Tako, u čl. 7 stav 3 govori se o potrebi utvrđivanja broja radnih sati i drugih uslova za rad osoba od 13 do 15 godina na lakšim radovima, kao i kad je u pitanju rad

ime, prvo, u tim rešenjima govori se o zaštiti zaposlenih mladih od 18 godina, a ta zaštita pokriva i lica između navršene 18. i 21. godine života u smislu čl. 85 Zakona o radu, čime je zaštitni domašaj odredbe čl. 3 Konvencije br. 138 čak i proširen. Drugo, navedena rešenja govore samo o zaštiti zdravlja i psihofizičkog integriteta, a izostaje aspekt zaštite moralnog integriteta tih mladih ljudi,²⁶ a koji se pominje u odredbi čl. 3 stav 1 Konvencije. Poznata definicija Svetske zdravstvene organizacije (SZO) da je zdravlje „stanje potpunog fizičkog, mentalnog i socijalnog blagostanja, a ne samo odsustvo bolesti i onesposobljenosti“, možda pokriva i zaštitu moralnog integriteta, ali taj aspekt integriteta mladih zaposlenih svakako i uvek treba u propisima posebno naglasiti kada je reč o njihovoj zaštiti na radu i u vezi sa radom, jer je i taj deo njihove ličnosti (pored psihofizičkih svojstava) još uvek u razvoju, osetljiv i ranjiv (da mladi nisu izloženi zloupotrebama, lukrativnim oblicima eksploatacije pornografskog ili seksualnog tipa, kao i poslovima u vezi sa kladenjem, kockanjem, prodajom i služenjem mušterija alkoholnim pićem, itd.). Konačno, iz ugla zaštite moralnog integriteta svih koji rade i obezbeđivanja uslova za dostojanstven rad, a posebno mladih, treba imati u vidu i sasvim novi dokument MOR-a — Konvenciju br. 190 o suzbijanju nasilja i uznemiravanja u sferi rada, koju je Konferencija usvojila 21. juna 2019. godine, sa odgovarajućom preporukom. Njome se štite radnici i sva druga radno angažovana lica, nezavisno od pravnog osnova angažovanja i u svim sferama rada, od svakog neprihvatljivog ponašanja, prakse ili pretnje koje imaju za cilj ili posledicu ili je verovatno da će imati posledicu u fizičkoj, psihičkoj, moralnoj, seksualnoj ili ekonomskoj šteti, a uključuje i rodno nasilje i uznemiravanje.

Sedmo, prema stavu 3 čl. 3 Konvencije br. 138, bez obzira na pomenutu zaštitu zaposlenih mladih od 18 godina u smislu čl. 3 stav 1 Konvencije, nacionalnim propisima može se dozvoliti rad licima počevši od 16 godina, uz uslove: (a) da su zdravlje, sigurnost i moral potpuno zaštićeni; i (b) da su završili odgovarajuću školu, odnosno da su stručno osposobljeni za obavljanje poslova u odgovarajućoj grani delatnosti. Ovakvo eksplicitno rešenje ne postoji u zakonima Srbije, ali ipak je prisutno kroz odredbe iz čl. 25 i čl. 84 Zakona o radu, koje govore o uslovima za zasnivanje radnog odnosa i o bezuslovnoj i apsolutnoj zaštiti zaposlenih mladih od 18 godina na odgovarajućim poslovima. Pretpostavka je da su mlađi od 18 godina zaposleni na odgovarajućim poslovima sa propisanim godinama starosti, sa određenim školskim obrazovanjem i određenim sposobnostima za

osoba koje imaju najmanje 15 godina, a još nisu završile obavezno školovanje. Takođe, prema čl. 8 stav 2, kada je u pitanju učešće u umetničkim manifestacijama, u pojedinačnim dozvolama za rad dece mlađe od 15 godina treba ograničiti broj radnih sati i propisati druge uslove pod kojima je rad dopušten.

²⁶ Niti se pitanju zaštite moralnog integriteta mladih posvećuje odgovarajuća pažnja u drugim propisima koji su povezani sa tim pitanjem (npr. u Zakonu o sprečavanju zlostavljanja na radu, „Službeni glasnik RS“, br. 36/2010; u Zakonu o zaštiti uzbunjivača, „Službeni glasnik RS“, br. 128/2014).

rad, što utvrđuju poslodavac i nadležni zdravstveni organ (u suprotnom, poslodavac i lekar mogu biti sankcionisani).

3.1.2. Direktiva EU 94/33

Glavni cilj Direktive, prema mišljenju Evropske komisije,²⁷ jeste u zabrani dečijeg rada, uz istovremeno obezbeđivanje njihovog obaveznog školovanja, te u zaštiti mladih od ekonomske eksploatacije i bilo kakvog rada koji bi mogao štetiti njihovoj bezbednosti, zdravlju i fizičkom, mentalnom, moralnom i socijalnom razvoju ili ugroziti njihovo obrazovanje. Konkretnije, svrha Direktive br. 94/33 je određena u čl. 1. To je: da države članice EU utvrde potrebne mere kako bi zabranile dečiji rad, a da u smislu dozvoljenog rada predvide uslove, poslove i aktivnosti koje mogu obavljati; da predvide najniže starosne granice za zapošljavanje koje ne mogu biti niže od godina potrebnih za okončanje obaveznog školovanja, a ni u kom slučaju ne niže od 15 godina; da rad adolescenata (lica od 15 do 18 godina) bude strogo regulisan i zaštićen u skladu sa Direktivom; da se poslodavci obavežu da mladim ljudima obezbede uslove rada primerene njihovom uzrastu; da se mladi ljudi zaštite od ekonomskog iskorišćavanja i od svakog rada koji može ugroziti njihovu sigurnost, zdravlje ili fizički, mentalni, moralni ili socijalni razvoj ili ometati njihovo obrazovanje.²⁸

Domašaj primene Direktive proizilazi iz navedene njene svrhe. Prema odredbi čl. 2/1 Direktive, ona se primenjuje na sva lica mlađa od 18 godina koja imaju ugovor o radu ili koja su u radnom odnosu, u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom. Direktiva upućuje da se ova odredba posmatra u svetlu nacionalnog zakonodavstva.²⁹ U našem pravu, ovde su merodavni, najpre, Zakon o radu i Zakon o bezbednosti i zdravlju na radu. Prema Zakonu o radu, ugovor o radu je akt zasnivanja radnog odnosa, te potpisnici ugovora o radu su lica u radnom odnosu. Dakle, zaštitne odredbe u vezi sa zapošljavanjem i radom mladih sadržane u Zakonu o radu, primenjuju se samo na lica mlađa od 18 godina koja se zapošljavaju i rade u formi radnog odnosa.³⁰ Van domašaja ovih odredaba ostaju lica koja rade van radnog odnosa. Ipak, u našem zakonodavstvu (Zakon o obligacionim odnosima, Porodični zakon, Zakon o zadrugama, Zakon o sportu) postoje određene zaštitne odredbe koje se mogu odnositi na

²⁷ Izveštaj EK, str. 3. i dalje, dostupno juna 2020. na sajtu; <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=Aplicacion+of+Council+Directive+94%2F33+on+the+European+Commission>.

²⁸ Ostvarivanju navedene svrhe Direktive, svakako, služi i normativni okvir Srbije, koji smo naveli u vezi sa sprovođenjem Konvencije br. 138 i 182. MOR-a.

²⁹ U tom smislu i komentar (odgovor) Evropske komisije (EK) sa sastanka eksplanatornog skринinga za Poglavlje 19 o socijalnoj politici i zapošljavanju, održanog u Briselu februara 2014. godine između predstavnika R. Srbije i predstavnika EK, str. 7. Zapisnika, dostupno juna 2020. na sajtu: http://eupregovori.bos.rs/progovori-o-pregovorima/uploaded/19_zapisnik.pdf.

³⁰ U pojedinim slučajevima zaštićena su i lica starosti između 18. i 21. godine.

uslove (minimalne godine starosti, saglasnost roditelja) za angažovanje i za rad mladih van radnog odnosa, te je potrebno komplementarno posmatrati odredbe svih ovih zakona. Kada se mlada lica radno angažuju u smislu Zakona o radu i ostalih navedenih zakona (kroz radni odnos ili van radnog odnosa), tada sve njih, u toku rada, štite odredbe Zakona o bezbednosti i zdravlju na radu (Zakon o bezbednosti i zdravlju na radu primenjuje se na sva radno angažovana lica, bez obzira na starosnu dob tih lica i pravnu formu njihovog radnog angažovanja).³¹

Prema tome, u komplementarnoj primeni navedenih domaćih propisa, sva mlada radno angažovana lica u smislu tih propisa, bez obzira na godine života i način angažovanja, treba da uživaju mere zaštite u smislu Direktive 94/33.

U smislu čl. 4/1 Direktive, države treba da predvide potrebne mere kojima se zabranjuje dečiji rad (rad dece mlađe od 15 godina). Ne ugrožavajući svoju osnovnu svrhu (zabrana dečijeg rada), Direktiva (čl. 4/2) dopušta da zemlje članice mogu doneti zakonodavne i druge propise po kojima se zabrana dečijeg rada neće odnositi na pojedine slučajeve. Ti slučajevi su: (a) bavljenje dece kulturnim i sličnim aktivnostima — umetničkim, sportskim, oglašavačkim itd.; (b) rad dece od najmanje 14 godina u okviru kombinovanog programa osposobljavanja i rada ili u okviru programa radne prakse i obuke u preduzeću, pod uslovima da se takav rad obavlja u skladu sa pravilima koje odredi nadležno telo; (c) rad dece od najmanje 14 godina koja obavljaju lakše poslove — van grupe poslova pod tačkom (a), tj. u smislu kulturnih i sličnih aktivnosti; kao i rad dece od najmanje 13 godina na lakšim poslovima — van grupe poslova pod tačkom (a), tj. u smislu kulturnih i sličnih aktivnosti, pod uslovom da se nacionalnim zakonodavstvom odrede vrste poslova i broj radnih sati nedeljno za rad dece na tim poslovima.

Proizilazi da, u smislu Direktive, deca mlađa od 13 godina uživaju apsolutnu zaštitu od dečijeg rada, osim kada su u pitanju kulturne i slične aktivnosti. Države članice koje koriste mogućnosti izuzimanja od zabrane dečijeg rada u smislu tačaka c) dužne su da definišu lakše poslove i uslove pod kojima se mogu ti poslovi obavljati, u smislu Direktive.

Lakši poslovi u smislu Direktive (čl. 3. stav 1 tačka (d)) podrazumevaju svaki rad koji zbog svoje prirode i uslova pod kojima se vrši: verovatno neće štetiti sigurnosti, zdravlju ili razvoju deteta; i koji nije takav da ometa dete u pohađanju škole ili učešću u programima profesionalnog usmeravanja ili osposobljavanja po programima koje je odobrilo nadležno telo. U smislu odredbe čl. 4/2/3. Direktive, izuzeci od zabrane rada dece mlađe od 15 godina, koji se vezuju za rad i uslove rada u okviru kombinovanih programa rada i osposobljavanja i/ili programa radne prakse, kao i za rad na lakšim poslovima, u propisima Srbije nisu predviđeni. Bilo bi korisno da se ti izuzeci

³¹ Zakon o bezbednosti i zdravlju na radu, čl. 4 tačka 1; čl. 5.

predvide i s obzirom na odredbe Konvencije br. 138 čl. 8 stav 1 i 2, o čemu je bilo reči. Pritom, svakako, ovde treba predvideti načine za ispitivanje verovatnoće da poslovi neće štetiti zdravlju deteta (nalaz lekara) i saglasnost roditelja kao uslove za rad. Takođe, potrebno je propisima koji regulišu učeničke zadruge, urediti pitanje uslova rada i zaštite učenika koji u okviru zadruge obavljaju proizvodni rad ili usluge (zakoni o osnovnom i srednjem obrazovanju i podzakonski akti o učeničkim zadrugama).

3.1.3. *Rad dece u kulturnim i sličnim aktivnostima*

Prema odredbi čl. 5/1 Direktive, zapošljavanje dece za potrebe izvođenja kulturnih, umetničkih, sportskih ili oglašavačkih aktivnosti, mora u svakom pojedinačnom slučaju prethodno odobriti nadležno telo. Prema mišljenju Evropske komisije, izraz „u svakom pojedinačnom slučaju“ ne znači da tamo gde je uključena grupa dece u određene aktivnosti, treba izdavati pojedinačne dozvole za svako dete ponaosob. U ovoj odredbi, pojam zapošljavanje ne treba uzeti (u smislu naših propisa) kao zasnivanje radnog odnosa, već kao radno angažovanje van radnog odnosa.

Direktiva (čl. 5/2) nalaže da države članice u svojim propisima (zakoni ili podzakonski akti) predvide nadležno telo i uredi detaljno postupak po kome će se izdavati pojedinačne dozvole za rad dece u kulturnim i sličnim aktivnostima. Države bi trebalo da same odluče da li će ovo telo biti određeno po teritorijalnom principu (republički, pokrajinski, lokalni nivo) ili po delatnostima u kojima je moguć rad dece. Takođe, propisima treba predvideti i uslove pod kojima deca mogu raditi na ovakvim poslovima. U svakom slučaju, ovde se radi o lakšim poslovima i kao takvi oni ne mogu da štete sigurnosti, zdravlju ili razvoju deteta, niti da štete njegovom pohađanju škole, učešću u programima profesionalnog usmeravanja ili osposobljavanja koje je odobrilo nadležno telo. Izuzetno (čl. 5/3 Direktive), može se odstupiti od predviđenih procedura za izdavanje dozvola za rad dece u svakom pojedinačnom slučaju, ako je u pitanju dete od najmanje 13 godina i ako je u pitanju rad na izvođenju kulturnih, umetničkih, sportskih ili oglašavačkih aktivnosti. Pritom treba precizirati uslove za ovakav rad dece (saglasnost roditelja, da rad ne šteti detetu). Države koje imaju uređene posebne procedure za manekenske agencije i manekenske aktivnosti dece, te procedure mogu zadržati (čl. 5/4 Direktive).

Navedene odredbe Direktive o radu dece u kulturnim i sličnim aktivnostima trebalo bi zakonskim i podzakonskim aktima transponovati u naše pravo, jer, kao što je već rečeno, to praksa zahteva i potreba da se rad dece učini „pravno vidljivim“, odnosno smanje šanse za radnu eksploataciju dece i njihov „rad na crno“.

Na primer, Zakon o kulturi Srbije³² ne sadrži odredbe o radnom angažovanju dece u delatnostima kulture (film, pozorište, muzika, slikarstvo itd.). Uslovi rada i njihovo prilagođavanje pohađanju škole dece, u smislu ovakvog angažovanja dece, kao i pojedinosti postupka prethodnog odobravanja njihovog rada, ili odstupanja od predviđenih procedura za izdavanje pojedinačnih odobrenja za rad dece nisu predviđena.

Što se tiče radnog angažovanja dece u sportu, već je rečeno da u smislu Zakona o sportu Srbije (čl. 10/4), deca mlađa od 15 godina ne mogu biti profesionalno angažovana, jer se na njih odnose zaštitne odredbe u vezi zasnivanja radnog odnosa iz Zakona o radu.

Slična je situacija i u sferi oglašavačkih aktivnosti. Prema Zakonu o oglašavanju,³³ dete jeste lice koje nije navršilo 12 godina (čl. 21/6), a maloletnik jeste lice koje je navršilo 12, a nije 18 godina (čl. 21/7). Ovaj zakon reguliše oglašavačke aktivnosti kojima se deca i maloletnici mogu baviti, ali uslove pod kojima se mogu baviti tim aktivnostima i njihovo prilagođavanje školskim obavezama dece ne reguliše.

Opšti zaključak, u vezi sa radom dece u smislu Direktive 94/33 (osoba mlađih od 15 godina), bio bi da su te odredbe najmanje transponovane u naše pravo, te da rad dece nije precizno definisan u propisima o radu i da je to neophodno s obzirom na značaj izloženih principa o njihovoj naročitoj zaštiti, s obzirom na postojeću praksu njihovog angažovanja i s obzirom na potrebe usaglašavanja našeg prava sa pravom EU.

3.1.4. Zabrana rada mladih

U smislu čl. 7/2 Direktive, zabrana zapošljavanja mladih ljudi treba da se odnosi na sledeće poslove: (a) poslovi koji su objektivno iznad njihovih fizičkih ili psiholoških sposobnosti; (b) poslovi koji uključuju štetno izlaganje agensima koji su otrovni, kancerogeni, izazivaju nasledna genetska oštećenja ili štete plodu, ili na bilo koji drugi način hronično utiču na ljudsko zdravlje; (c) poslovi koji uključuju štetno izlaganje radijaciji; (d) poslovi koji uključuju rizike od nesreća za koje se može pretpostaviti da ih mlada osoba ne može prepoznati ili izbeći zbog nedovoljne pažnje koju posvećuje bezbednosti ili nedostatka iskustva ili osposobljenosti; (e) poslovi na kojima postoji rizik za zdravlje zbog ekstremne hladnoće ili toplote, ili zbog buke ili vibracije.³⁴

Moguća su određena odstupanja od navedenih zabrana zapošljavanja mladih ako je to potrebno zbog stručnog osposobljavanja, ali

³² Zakon o kulturi, „Sl. gl. RS“, br. 72/2009; 13/2016; 30/2016.

³³ Zakon o oglašavanju, „Sl. gl. RS“, br. 6/2016. i 52/2019 — dr. zakon.

³⁴ Popis agensa, postupaka i poslova koji nose specifične rizike za mlade dat je u Prilogu Direktive 94/33.

pod uslovom da se rad obavlja pod nadzorom ovlašćenog lica³⁵ i da je obezbeđena zaštita u smislu Direktive 89/391.³⁶

U propisima Srbije i Crne Gore postoji odgovarajuća pravna podloga za implementaciju pravila iz čl. 7 Direktive 94/33 o zaštiti i zabrani rada zaposlenih mladih ljudi (zaposleni mlađi od 18 godina). Tu podlogu čine, pre svega, odgovarajuće odredbe zakona o radu, zakon o bezbednosti i zdravlju na radu, te odredbe podzakonskih akata koji govore o preventivnim merama za bezbedan i zdrav rad mladih.

3.2. Deca i mladi u sferi pružanja medijskih usluga

Pored prikazanih modela rada dece/mladih i zaštite njihovog fizičkog, mentalnog i moralnog integriteta na radu, postoje i propisi koji štite isti integritet dece/mladih kao konzumenata određenih programskih sadržaja u sferi pružanja medijskih usluga, te kao eventualnih učesnika u tim programima,³⁷ a koji nisu podesni za određene uzraste (maloletnik je lice koje nije navršilo 18 godina, a razlikuju se nedozvoljeni programski sadržaji za lica mlađa od 12 godina, za lica između 12 i 16 godina i za lica između 16 i 18 godina). Za učešće maloletnika u programskom sadržaju potrebna je njegova saglasnost i saglasnost roditelja, staratelja ili usvojioca, nakon upoznavanja sa svim okolnostima koje su od značaja za donošenje odluke o davanju saglasnosti. Ove saglasnosti ne oslobađaju pružaoca medijske usluge dužnosti da obrati posebnu pažnju prilikom učestvovanja maloletnika u programu i ne isključuje njegovu odgovornost za objavljeni sadržaj.³⁸ Nagrada u dečijem programu i programskom sadržaju namenjenom maloletnicima mora prema svojoj prirodi, obliku, kvalitetu i drugim svojstvima biti primerena njihovom uzrastu.

3.3. Rad dece i mladih u porodičnom okruženju

Zemlje članice EU mogu predvideti da se Direktiva 94/33 ne odnosi na kratkotrajni ili povremeni rad u domaćinstvu ili u porodičnom

³⁵ Čl. 7 Direktive 89/391 propisana je obaveza poslodavca da odredi jednog ili više radnika koji će vršiti aktivnosti u vezi sa zaštitom i prevencijom bezbednosti zdravlja na radu, a ukoliko ne raspolaže takvim radnikom, treba da angažuje kompetentna eksterna lica ili službe.

³⁶ Direktivom 89/391 (OJ L 183, 29. 6. 1989, p. 1) predviđene su konkretne obaveze poslodavca (Poglavlje III) i obaveze radnika (Poglavlje II) u pogledu bezbednosti i zdravlja na radu.

³⁷ Pravilnik o zaštiti prava maloletnika u oblasti pružanja medijskih usluga, „Sl. gl. RS“, br. 25/2015.

³⁸ Pružalac medijske usluge je dužan da obrati pažnju na prilagođenost programa maloletniku, njegovom uzrastu, zrelosti, razlogu učešća i osetljivosti koju maloletnik pokazuje prema tom razlogu, a svakako zabranjuje se korišćenje učešća maloletnika u programu u političke svrhe ili na drugi način zloupotrebljavati to učešće (čl. 24. st. 1 i 4. Pravilnika o zaštiti prava maloletnika u pružanju medijskih usluga).

preduzeću (u porodičnom okruženju)³⁹ koji nije štetan i opasan za mlade ljude (čl. 2/2 Direktive). Dečiji rad i rad mladih u porodičnom okruženju nije regulisan u našim propisima (izostaju pravila u pogledu načina i uslova radnog angažovanja), ali sreće se u praksi. Ipak, treba imati u vidu nekoliko zakonskih odredaba. Prema Zakonu o bezbednosti i zdravlju na radu (čl. 4 tač. 2 (1)), prema licima koja rade u domaćinstvu ili poljoprivrednom gazdinstvu (ne navodi se kog uzrasta, na koji način i pod kojim uslovima mogu da rade) nosioci domaćinstva ili gazdinstva nemaju obaveze u vezi bezbednosti i zdravlja na radu koje imaju poslodavci. Sa ovim ne treba mešati pitanje rada lica koja su u radnom odnosu kod poslodavca (sa svim pravima i obavezama iz radnog odnosa), radi obavljanja poslova kućnog pomoćnog osoblja, iako ta lica mogu biti članovi domaćinstva poslodavca (osim ako ne ulaze u krug lica koja ne mogu da zaključe ugovor o radu). Prema Zakonu o radu Srbije (čl. 45 stav 7), ugovor o radu za obavljanje kućnih poslova ne može da se zaključi sa supružnikom, usvojioцем ili usvojenikom, krvnim srođnikom u prvoj liniji bez obzira na stepen i u pobočnoj liniji do drugog stepena srodstva, kao ni sa tazbinskim srođnikom do drugog stepena.

Što se tiče rada u porodičnom preduzeću, mladi, kao članovi porodice, mogu biti zaposleni u formi radnog odnosa, ili radno angažovani na drugi način, kao i sva ostala mlada lica. U tom slučaju, poslodavac (kao član porodice) ima sva prava, obaveze i odgovornosti poslodavca u smislu Zakona o bezbednosti i zdravlju na radu (čl. 4 tač 2 (2)). Međutim, prema Zakonu o privrednim društvima Srbije,⁴⁰ član porodičnog domaćinstva preduzetnika može bez zasnivanja radnog odnosa da radi (ne navodi se kog uzrasta, na koji način će raditi i pod kojim uslovima) u sledećim slučajevima: povremeno u toku dana i to isključivo u sedištu poslodavca, ako je njegovo prisustvo neophodno zbog prirode delatnosti preduzetnika (da se trgovačka radnja ne zatvara tokom radnog vremena, da bi se utovarila roba, da bi se očistio poslovni prostor i sl); privremeno tokom osposobljavanja za obavljanje delatnosti starih i umetničkih zanata, odnosno poslova domaće radinosti, ako preduzetnik obavlja tu delatnost; za vreme kada preduzetnik koristi godišnji odmor, shodno zakonu.

³⁹ Pod porodičnim okruženjem, obično, podrazumeva se domaćinstvo i porodična firma — preduzeće. Opšte je pravilo, koje proizilazi iz konsultovanih dokumenata, da se ne smatra dečijim radom rad dece i mladih u porodičnom okruženju i kao članova porodice, a koji je povremen, nije primarno ekonomski motivisan, kratko traje, koji je lagan i uobičajen (rad u bašti, donošenje namirnica, novina, ogreva, povremeno čišćenje stvari itd.).

⁴⁰ Zakon o privrednim društvima, Sl. gl. RS, br. 36/2011, 99/2011, 5/2015, 44/2018, 95/2018 i 91/2019, čl. 89. stav 9.

Literatura i izvori

1. R. Blanpain, *European Labour Law*, Kluwer Law International, The Hague, London, Boston, 2000.
2. Council Directive 94/33/EC of 22 June 1994 on the protection of young people at work Official Journal (OJ L 216, 20. 8. 1994, p. 12) Amended by: Directive 2007/30/EC of the European Parliament and of the Council of 20 June 2007 (OJ L 165, 27. 6. 2007, p. 21).
3. Directive 2014/27/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February.
4. Directive 89/391/EC, OJ L 183, 29. 06. 1989.
5. R. Hernandez-Pulido and Tania Caron, Protection of children and young persons, in *Fundamental rights at work and international labour standards*, Inertantional Labour Office, Geneva, 2003.
6. International Labour Organization, *Poslodavci i dečiji rad*, Priština, 2009.
7. S. Konstantinović-Vilić i grupa autora, *Deca i odgovorna država*, Društvo za zaštitu i unapređenje mentalnog zdravlja dece i omladine, Niš, 2010.
8. Konvencija br. 138 o minimalnim godinama starosti za zasnivanje radnog odnosa, „Sl. list SFRJ — Međunarodni ugovori“, br. 14/82.
9. Konvencija br. 182 o najgorim oblicima dečijeg rada, „Sl. list SRJ — Međunarodni ugovori“, br. 2/03.
10. Konvencija br. 187 o promotivnom okviru bezbednosti i zdravlja na radu, „Službeni glasnik RS — Međunarodni ugovori“, br. 42/2009.
11. Konvencija UN o pravima deteta, „Službeni list SFRJ“ — Međunarodni ugovori, br. 15/1990. i „Službeni list SRJ — Međunarodni ugovori“, br. 4/1996. i 2/1997.
12. Krivični zakonik Srbije, „Službeni glasnik RS“, br. 85/2005; 88/2005 — ispravka; 107/2005 — ispravka; 72/2009; 111/2009; 121/2012; 104/2013; 108/2014; 94/2016 i 35/2019.
https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:13100:0::NO:13100:P13100_COMMENT_ID:2700587.
13. Milenijumska deklaracija UN o ciljevima razvoja za period 2000. — 2015. ent. un. org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf).
14. Povelja Zajednice o osnovnim socijalnim pravima radnika, <http://zakon.poslovna.hr/public/povelja-zajednice-o-osnovnim-socijalnim-pravima-radnika/2182/zakoni.aspx>.
15. Povelja EU o osnovnim pravima, https://fer.org.rs/wp-content/uploads/2018/11/POVELJA_O_OSNOVNIM_PRAVIMA_EVROPSKE_UNIJE.pdf.
16. Protokol za prevenciju, suzbijanje, i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, „Službeni list SRJ“ — Međunarodni ugovori, br. 6/2001.
17. Porođični zakon, „Službeni glasnik RS“, br. 18/2005; 72/2011. — drugi zakon; 6/2015.
18. Pravilnik o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje, „Sl. glasnik RS“, br. 46/2019.
19. Pravilnik o preventivnim merama za bezbedan i n zdrav rad mladih, „Službeni glasnik RS“, br. 102/2016.
20. Pravilnik o učeničkim zadrugama, „Službeni glasnik RS“, br. 31/2018.
21. Strategija prevencije i suzbijanja trgovine ljudima, posebno ženama i decom i zaštite žrtava 2017–2022. godine, „Sl. gl. RS“, br. 77/2017.
22. Uredba o utvrđivanju opasnog rada za decu, „Službeni glasnik RS“, br. 53/2017.
23. Ustav Republike Srbije, „Službeni glasnik RS“, br. 98/2006.
24. N. Vučković Šahović, *Eksploatacija dece*, Centar za prava deteta, Beograd, 2006.

25. Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju, „Službeni glasnik RS“, br. 55/2013; 101/2017; 27/2018 — drugi zakon; 10/2019.
26. Zakon o obligacionim odnosima, „Službeni list SFRJ“, br. 29/1978; 39/1985; 45/1989 — odluka USJ i 57/1989; „Službeni list SRJ“, br. 31/1993; „Službeni list SCG“, br. 1/2003 — Ustavna povelja.
27. Zakon o pojednostavljenom radnom angažovanju na sezonskim poslovima u određenim delatnostima, „Službeni glasnik RS“, br. 50/2018.
28. Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju, „Sl. glasnik RS“, br. 41/2009; 10/2013. — dr. zakon i 101/2016.
29. Zakon o radu, „Službeni glasnik Republike Srbije“ br. 24/2005; 61/2005; 54/2009; 32/2013; 75/2014; 13/2017. — odluka Ustavnog suda (US); 113/2017 i 95/2018. — autentično tumačenje.
30. Zakon o mladima, „Sl. glasnik RS“, br. 50/2011.
31. Zakon o zadrugama, „Službeni glasnik RS“, br. 112/2015.
32. Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, „Službeni glasnik RS“, 88/2017; 27/2018 — dr. zakon; 10/2019.
33. Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju, „Službeni glasnik RS“, br. 53/2013; 101/2017.
34. Zakon o sportu, „Službeni glasnik RS“, br. 10/2016.
35. Zakon o dualnom obrazovanju, „Službeni glasnik RS“, br. 101/2017.
36. Zakon o bezbednosti i zdravlju na radu, „Službeni glasnik RS“, br. 101/2005; 91/2015; 113/2017. — drugi zakon.
37. Zakon o kulturi, „Sl. gl. RS“, br. 72/2009; 13/2016; 30/2016.
38. Zakon o oglašavanju, „Sl. gl. RS“, br. 6/2016. i 52/2019. — dr. zakon.

Internet izvori

1. <https://www.ilo.org/ipecc/informationresources/WCMS126870/lang-en/index.htm>.
2. <http://www.ilo.org/ipecc/facts/lang-en/index.htm>.
3. https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:13100:0::NO:13100:P13100_COMMENT_ID:228069.
4. https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:13100:0::NO:13100:P13100_COMMENT_ID:2257276.
5. <https://www.stat.gov.rs/oblasti/trziste-rada/anketa-o-radnoj-snazi>.
6. https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:13100:0::NO:13100:P13100_COMMENT_ID:2699932.
7. https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:13100:0::NO:13100:P13100_COMMENT_ID:2316541.
8. https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:13100:0::NO:13100:P13100_COMMENT_ID:2316541.
9. <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=Application+of+Council+Directive+94%2F33+on+the+European+Commission>.
10. http://eupregovori.bos.rs/progovori-o-pregovorima/uploaded/19_zapisnik.pdf.
11. <http://www.socijalnoekonomskisavet.rs/cir/dostojanstven%20rad/program.pdf>.

CHILD LABOUR IN INTERNATIONAL AND EUROPEAN LAW

Children/youth vulnerability is a specific characteristic of such persons caused by their age and the need or obligation to acquire primary education, in accordance with the national regulations. Both in the international and national law, this yields the need to provide special measures for their protection during employment and work, so that their vulnerability would not put them in an unfavourable position compared to the rest of population and the ones who work. In this respect, selected international and national legal acts have been consulted.

As far as children (persons under the age of 15) are concerned, the law of Serbia and Montenegro prohibits their work, apart from exceptional cases. They include practical training stipulated by the school syllabus, working within student cooperatives, performing certain activities in the field of culture (cinema, music, painting, etc.) and advertising (commercial advertising and modelling). However, what is missing in such cases is the precise regulation in terms of legal form and the conditions for hiring children. Additionally, defining easier jobs which children can perform and the conditions under which they can work, in accordance with the consulted international documents is non-existent. Youth work (minors, persons between the age of 15 and 18) is licit in a particular manner and under certain conditions, in terms of the duration of working hours (up to 35 hours a week), with an absolute prohibition on working overtime and a relative prohibition on night work (night work is allowed on rare occasions and under certain conditions for certain industries and in cases of force majeure). The youth cannot do hazardous or harmful work (harmful radiation, poisons, and carcinogenic materials) or do heavy labour (hard manual labour, working underground, under water, at heights, etc.).

Key words: child and youth labour, prohibition to work for children and youth, protection at work for children and youth, international conventions on child labour, The EU Directive on the Protection of Young People at Work